

AKADEMIA KRAKOWSKA (Uniwersytet Krakowski, Uniwersytet Jagielloński) — najstarszy uniwersytet polski, założony w 1364 przez Kazimierza Wielkiego za zgodą papieża Urbana V. AK (pierwotna nazwa obecnego UJ) była drugim (po Uniwersytecie Praskim 1348) uniwersytetem powołanym do istnienia w środkowej Europie.

Prawdopodobnie z powodu konfliktu Kazimierza Wielkiego z bpem krakowskim Bodzantą, a także z powodu braku odpowiedniej kadry naukowej, papież nie pozwolił na otwarcie w AK wydziału teologicznego. Mimo istniejącego papieskiego zezwolenia na otwarcie uniwersytetu w Krakowie, król Kazimierz do uruchomienia go przystąpił dopiero w 1366, po śmierci swojego adwersarza bpa Bodzanty (Bodzęty). Opiekę nad uniwersytetem, opartym organizacyjnie na wzorze uniwersytetów: bolońskiego, padewskiego i neapolitańskiego, powierzył wówczas nowemu biskupowi krakowskiemu — Florianowi Mokrskiemu.

Pozbawiona opieki królewskiej, a także pierwotnie obiecywanych przez króla dochodów z wielickich żup solnych, kadłubowa, bo ograniczona do trzech wydziałów (sztuki wyzwolone, medycyna i prawo) krakowska uczelnia wegetowała w ramach skromnego studium w powiązaniu z krakowską szkołą katedralną. Nie znamy ani jednego nazwiska z profesorów czynnych w pierwszym okresie istnienia AK. Historia przekazała jedynie imiona sześciu uczniów, którzy uzyskali tu bakalaureat ze sztuk wyzwolonych i udali się do Pragi, aby tam uzyskać magisterium. Istnieją pewne ślady wykładania w AK medycyny, ale nie zachowała się żadna wzmianka na temat wykładania tam prawa: ani kanonicznego, ani rzymskiego. Po śmierci Kazimierza Wielkiego (1370), z braku jakiegokolwiek już opieki, krakowskie studium generalne przestało faktycznie istnieć, a krakowska szkoła katedralna stała się z powrotem studium *particulare*, pracującym na potrzeby lokalnego duchowieństwa. Aspiracje intelektualne polskiej młodzieży zaspokajały wówczas uczelnie zagraniczne, w tym zwł. dynamicznie rozwijający się, dzięki stałej i znaczącej opiece cesarza Karola IV, Uniwersytet Praski.

Nową sytuację, która sprzyjała odrodzeniu się AK, stworzyło małżeństwo Jadwigi z Jagiełłą oraz unia Polski z Litwą. Potrzeby misyjne Polski, która podjęła nawracanie Litwy na chrześcijaństwo, rywalizacja z Krzyżakami, osobista pobożność i wysoki poziom intelektualny królowej Jadwigi, wychowanej na dworach w Budzie i w Wiedniu, a jednocześnie jej wielkie zaangażowanie w odrodzenie AK, sprawiły, że starania dworu krakowskiego o założenie w istniejącej już formalnie trójwydziałowej AK wydziału teologicznego zostały uwieńczone powodzeniem. Nastąpiło to 11 I 1397 na mocy bulli papieża Bonifacego IX. Wskutek m.in. sporów kompetencyjnych dotyczących kanclerstwa na przywrócenie do życia uczelni, otwarcie wydziału teologicznego w AK i reaktywacja jej działalności nastąpiły dopiero w lipcu 1400, już po śmierci królowej Jadwigi (1399), która na uposażenie krakowskiego studium generalnego przeznaczyła część osobistych klejnotów i złota. Zabezpieczenie materialne uniwersytetu ze strony pary królewskiej, a także przybycie na AK dobrze wykształconych, zwł. w Pradze, profesorów, pozwoliły na jego niezakłóconą działalność i dynamiczny rozwój. AK, odnowiona przez Jadwigę i Jagiełłę, przy znaczącej pomocy dwóch kolejnych bpów krakowskich — Jana z Radliczyc (zw. Radlicą) oraz Piotra z Radolina (zw. Wyszem), a także dzięki współpracy z nimi rady miejskiej Krakowa oraz wielu profesorów i dostojników krakowskich, takich jak Mikołaj z Gorz-

kowa, Jan z Tęczyna, Mateusz z Krakowa, Stanisław ze Skarbimierza, Mikołaj z Kurowa, Klemens z Moskrzewa i inni, przyjęła inny model niż kazimierzowskie studium generalne. Był to model Uniwersytetu Paryskiego, o przewadze studiów filozoficzno-teologicznych, a nie prawniczych. Bulla Bonifacego IX oraz dekret Jagiełły z 1400 nadały AK te wszystkie prawa i przywileje, jakimi cieszyła się uczelnia paryska. Międzynarodowy rozgłos uczelnia ta zyskała już w pierwszej poł. XV w., zwł. dzięki dynamicznie rozwijającej się tu filozofii i prawu, ale także teologii i innym naukom. Jako najważniejszy w Polsce ośrodek naukowy, AK już wtedy ogarniała swoim zasięgiem wszystkie ziemie polskie, włącznie ze Śląskiem. W XV w. zaczęto gromadzić księgozbiór uniwersytecki, na który składały się liczne darowizny krakowskich profesorów oraz zakupy celowe. Międzynarodowy autorytet (liczba cudzoziemców sięgała na przełomie XV i XVI w. blisko poł. studiującej młodzieży) zapewniali AK wybitni wykładowcy — filozofowie, teologowie, prawnicy, pisarze polityczni, astronomowie, matematycy i geografowie, m.in. w XV w.: Mateusz z Krakowa, Paweł Włodkowic, Jakub z Paradyża, Stanisław ze Skarbimierza (pierwszy rektor Akademii), Benedykt Hesse, Jan Kanty, Jan z Ludziska, Paweł z Worczyna, Piotr Gaszowiec, Jan Dąbrówka, Wojciech z Brudzewa (nauczyciel Kopernika), Marcin Król z Żórawicy; na przełomie XV/XVI w.: Jan z Głogowa, Jakub z Gostynina, Michał z Biestrzykowa, Jan ze Stobnicy, Adam z Bochynia, Paweł z Krosna; w XVI w.: Grzegorz z Sambora (Vigilantius), Jakub Górski, Benedykt Herbest, Stanisław Grzepecki, Jerzy z Legnicy, Piotr Roizjusz, Szymon z Pilzna — Maricius; w XVII i XVIII w.: Jan Brożek, Petrycy Jan Innocenty, Petrycy Sebastian z Pilzna, Stanisław Makowski, Stanisław Słowakowic, Jan Józef Przypkowski, Hugo Kołłątaj. Wychowankami i studentami AK byli w XV–XIX w. zasłużeni dla nauki i kultury polskiej tacy mężowie stanu, uczeni i wybitni pisarze, jak: Zbigniew Oleśnicki, Grzegorz z Sanoka, Jan Długosz, Mikołaj Kopernik, Andrzej Frycz Modrzewski, Stanisław Hozjusz, Jan Kochanowski, Marcin Kromer, Jan Zamoyski, Szymon Szymonowic, Kasper Siemek, Szymon Starowolski, Andrzej Maksymilian Fredro, Hugo Kołłątaj, Jan Śniadecki, Jędrzej Śniadecki, Kazimierz Brodziński, W. A. Maciejowski i inni.

Nauka uprawiana w AK XV w. oraz na przełomie XV/XVI charakteryzowała się uniwersalizmem, ale także określoną swoistością.

O uniwersalnym charakterze uprawianej w AK nauki zadecydowały następujące czynniki: ta sama, co w całej zachodniej Europie baza religijna (katolicyzm) i metafizyczna (grecko-żydowsko-arabska); te same źródła naukowe, komentowane i wykładane zarówno przez europejskich, jak i krakowskich uczonych; takie same struktury szkolne i uniwersyteckie; ten sam model kształcenia; takie same techniki komentowania i wykładania naukowych tekstów, charakterystyczne dla metody scholastycznej; takie same gatunki tworzonej tu literatury naukowej; posługiwanie się uniwersalnym dla nauki i dyplomacji europejskiej językiem łac.; ścisłe kontakty krakowskich magistrów i studentów z wieloma europejskimi uniwersytetami; stały dopływ na AK zachodniej literatury naukowej.

Swoistość średniowiecznej nauki uprawianej w AK polegała nie tyle (choć i to ma miejsce) na wypracowaniu przez nią całkiem nowych, nie znanych gdzie indziej koncepcji filozoficznych i innych, lecz zwł. na szczególnym skoncentrowaniu się na pewnych problemach, tendencjach i nurtach intelektualnych,

ważnych dla Polski z tej epoki, i wszechstronnym ich rozwinięciu. Tak rozumiana swoistość wyraża się szczególnie przez:

1) poważne zaangażowanie się — teoretyczne i praktyczne — wielu krakowskich uczonych w sprawy społeczne i polityczne kraju (Mateusz z Krakowa, Paweł Włodkowic, Stanisław ze Skarbimierza, Benedykt Hesse, Łukasz z Wielkiego Koźmina, Paweł z Worczyna, Jan z Ludziska, Jakub z Paradyża, Jan Ostroróg, Andrzej Gałka z Dobczyna);

2) uleganie (szczególnie w etyce i polityce) wpływowi *devotio moderna* i związanemu z nią praktycyzmowi, który postulował, aby uczone nie tylko zdobywał wiedzę etyczną, lecz także zgodnie z nią postępował (Mateusz z Krakowa, Paweł z Worczyna, Łukasz z Wielkiego Koźmina, Jakub z Paradyża, Stanisław ze Skarbimierza, Jan z Ludziska, Bartłomiej z Jasła, Jakub z Gostynina, Jan Dąbrówka, Tomasz ze Strzempina, Benedykt Hesse, Maciej z Łabiszyna);

3) konkordyzm, przyjmowany dość powszechnie jako metoda uzgadniania przeciwnych poglądów naukowych, a także jako próba godzenia *via antiqua* z *via moderna*, występujący w postaci tzw. *via communis* (Piotr Wysz, Jan Isner, Paweł z Worczyna, Andrzej Wężyk, Benedykt Hesse, Piotr z Sienna, Wawrzyniec z Raciborza, Jan ze Słupczy);

4) wyjątkowy rozkwit *via moderna*, nawiązującej do nominalizmu Ockhama i jego uczniów, szczególnie Buridana, Marsyliusza z Inghen i Londoriusa, zwł. w zakresie filozofii przyrody, ale także w metafizyce, logice i etyce (Mateusz z Krakowa, Bartłomiej z Jasła, Jan z Kluczborka, Łukasz z Wielkiego Koźmina, Jan z Ziębic, Maciej z Legnicy, Jan Isner, Andrzej Wężyk, Benedykt Hesse, Paweł z Worczyna, Jan ze Słupczy, Mikołaj Budissen, Mikołaj z Kozłowa, Jan z Oświęcimia, Marcin Bylica z Olkusza);

5) pionierskie opracowanie (na długo przed Machiavellim, Franciszkiem de Vittorio, Bartłomiejem de Las Casas, Baltazarem Ayala, Janem Bodin, Franciszkiem Suarezem i Grocjuszem) nowoczesnego prawa narodów i praw człowieka, z odwołaniem się do praw natury, do Ewangelii oraz do nauczania papieży i soborów (teoria wojny sprawiedliwej: Stanisław ze Skarbimierza, Paweł Włodkowic, Benedykt Hesse; teoria prawa narodów i praw człowieka: Paweł Włodkowic, Łukasz z Wielkiego Koźmina, Benedykt Hesse, Andrzej Łaskarz, Jakub z Szadka; teoria państwa ograniczająca absolutną władzę świecką i duchowną, a także teoria nawracania pogan oparta na ewangelicznym przykazaniu miłości: Paweł Włodkowic, Jan z Ludziska, Jakub z Paradyża, Andrzej Gałka z Dobczyna, Jan Ostroróg, Jan z Szadka);

6) charakterystyczny dla naukowego środowiska krakowskiego powrót, w drugiej poł. XV w. i na przełomie XV/XVI w., do *via antiqua* w postaci kilku różnych tendencji doktrynalnych, z których najważniejsze to: a) neoplatonizm (Piotr Gaszowiec); b) tomizm (Maciej Hayn), c) synkretyzm albertystyczno-tomistyczno-egidiański (Bernard z Nysy, Jakub z Gostynina, Jan z Głogowa, Michał Falkner z Wrocławia); d) szkotyizm z elementami terminizmu (Michał z Biestrzykowa, Jan ze Stobnicy, Maciej z Giełczewa); e) zjawisko nurtów niezgodnych z ortodoksją katolicką, prezentowane przez niektórych uczonych krakowskich w postaci husytyzmu (Andrzej Gałka z Dobczyna, Henryk Czech) oraz awerroizmu (Andrzej Ruczel z Kościana); f) augustynizm w ujęciu Aleksandra z Hales (zwł. u teologów krakowskich, w tym Macieja z Łabiszyna i Stanisława z Zawady);

7) koncyliaryzm akcentujący nadrzędność władzy soboru nad papieżem (Mateusz z Krakowa, Paweł Włodkowic, Benedykt Hesse, Jakub z Paradyża, Tomasz ze Strzempina, Jan Elgot, Wawrzyniec z Raciborza);

8) akcentowanie rozdziału porządków wiary i wiedzy, filozofii i teologii (Mateusz z Krakowa, Jakub z Paradyża, Benedykt Hesse, Paweł z Woroczyna, Mikołaj Budissen, Zygmunt z Pyzdr, Maciej z Łabiszyna, Jan Dąbrówka, Maciej z Sąspowa, Tomasz ze Strzempina);

9) powstanie i rozwój ważnej szkoły badań naukowych w zakresie nauk ścisłych, zwł. matematyki, fizyki, astronomii i geografii (Henryk Czech, Andrzej z Kokorzyna, Wawrzyniec z Raciborza, Benedykt Hesse, Andrzej Grzymała, Wojciech z Opatowa, Piotr ze Żwanowa, Marcin Król z Żórawicy, Sędziwój z Czechla, Stanisław z Zawady, Marcin Bylica z Olkusza, Wojciech z Brudzewa, Jakub z Gostynina, Jan z Głogowa, Jan ze Stobnicy, Mikołaj Kopernik);

10) kształtowanie się początków humanizmu związanego z powstaniem polskiej szkoły historyczno-filologicznej (Jan Dąbrówka, Jan z Ludziska, Grzegorz z Sanoka, Filip Kallimach Buonaccorsi, Jan Długosz, Jan Ostroróg, Grzegorz ze Stawiszyna).

Od poł. XVI w. AK zaczęła stopniowo tracić dawne znaczenie. Stojąc nieco na uboczu prądów humanistycznych i reformacyjnych, pozostała do XVIII w., mimo podejmowanych reform, uczelnią dość zapóźnioną w naukowym rozwoju. Gruntowną zmianę jej struktury, a zarazem zmianę programu nauczania dokonaną w duchu oświecenia, przyniosły AK reformy Hugona Kołłątaja przeprowadzone w latach 1777–1786 w ramach prac Komisji Edukacji Narodowej. W tym czasie uczelnia przyjęła nazwę Szkoły Głównej Koronnej, a także język pol. jako wykładowy w miejsce łaciny. W latach 1782–1786 Kołłątaj sprawował funkcję rektora Szkoły. Czołowymi jej profesorami byli: Andrzej Badurski, Jan Jaśkiewicz, Jan Śniadecki, Rafał Józef Czerwiakowski. Po utracie niepodległości Polski i zajęciu Krakowa przez Austriaków, uczelnię zmieniono na austriacki Uniwersytet Krakowski z łac. językiem wykładowym.

Pełnej germanizacji uczelni zapobiegło włączenie Krakowa w 1809 do Księstwa Warszawskiego, a następnie utworzenie Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815–1846). W tym czasie AK odzyskała autonomię i polski charakter. W 1809 poddana została reorganizacji dokonanej pod kierunkiem Kołłątaja, częściowo opartej na wzorach Komisji Edukacji Narodowej. Kulturowała w związku z tym tradycje oświeceniowe. Wokół Akademii i związanego z nią Tow. Naukowego Krakowskiego (powstałego w 1815) rozwinął się żywy ruch naukowy. Utrzymana w istnieniu na mocy traktatu wiedeńskiego z 1815 (głównie dzięki zabiegom księcia Adama Jerzego Czartoryskiego) Akademia, działając jako autonomiczna uczelnia polska w Rzeczypospolitej Krakowskiej, miała zapewnić dostęp do studiów młodzieży ze wszystkich zaborów i posługiwać się odtąd, jako oficjalną nazwą: Uniwersytet Jagielloński.

Do jego wybitnych wykładowców z połowy XIX w. należeli m.in.: J. S. Bandtkie, A. Z. Helcel, F. Sawiczewski, L. Zejszner, J. Majer, J. Markowski, J. E. Jankowski. Poddany w latach 1847–1848, a następnie w 1854 ponownej germanizacji, w 1870 (po uzyskaniu w 1867 przez Galicję autonomii) UJ został zrepolonizowany, tym razem ostatecznie. Współpracując z powstałą w latach 1871–1873 Akademią Umiejętności, UJ stał się głównym wówczas (obok Uni-

wersytetu Lwowskiego) ośrodkiem nauki i kultury polskiej o zasięgu ogólnonarodowym.

Do wybitnych wykładowców UJ drugiej poł. XIX i na początku XX w. należeli m.in.: L. Birkenmajer, M. Bobrzyński, N. Cybulski, J. Dietl, K. Estreicher, J. Fijałek, E. Godlewski, W. Kalinka, J. Łoś, W. Łuszczkiewicz, L. P. Marchlewski, J. Mikulicz-Radecki, K. Morawski, K. Olszewski, M. Raciborski, J. Rostafiński, J. Rozwadowski, L. Rydygier, S. Smolka, M. Smoluchowski, S. Tarnowski, L. Teichmann, B. Ulanowski, Z. Wróblewski, F. Zoll.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 UJ zasilił znacząco swoją kadrą naukową nowo powstałe polskie uczelnie, także Katolicki Uniwersytet Lubelski. W okresie międzywojennym UJ stał się jednym z największych ośrodków nauki polskiej. Miał 5 wydziałów (filozoficzny, teologiczny, prawny, lekarski oraz studium farmaceutyczne i rolnicze — od 1927 wyodrębnione w wydział rolny). Do wybitniejszych profesorów i uczonych UJ w tym okresie należeli: T. Banachowicz, H. Barycz, A. Birkenmajer, I. Chrzanowski, J. Dąbrowski, K. Dziewoński, M. Heitzman, R. Ingarden, W. L. Jaworski, S. i T. Estreichowie, A. Krzyżanowski, W. Konopczyński, S. Kot, S. Kutrzeba, T. Lehr-Spławiński, K. Michalski, K. Moszyński, W. Natanson, K. Nitsch, J. Nowak, S. Pigoń, M. Siedlecki, T. Sinko, W. Szafer, J. Śleszyński, W. Taszycki, R. Taubenschlag, A. Vetulani, S. Wędkiewicz, W. Wolter, S. Zaremba, F. Zoll (młodszy) i inni.

W czasie okupacji niemieckiej (1939–1945) UJ zamknięto. Władze okupacyjne w listopadzie 1939 aresztowały 183 jego profesorów i wykładowców i osadziły w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, gdzie wielu z nich utraciło życie. Poczynając od 1942 UJ rozpoczął tajne nauczanie. Pod koniec okupacji studiowało w ten sposób na kilku wydziałach ok. 900 studentów (m.in. Karol Wojtyła, późniejszy papież Jan Paweł II) i nauczało ok. 140 wykładowców.

Po zakończeniu II wojny światowej w 1945 r. UJ wznowił swoją działalność. Uległ przy tym reorganizacji na wzór wyższych uczelni sowieckich. W 1950 odłączono od niego m.in. wydział medyczny, tworząc na jego bazie krakowską Akademię Medyczną. Zjednoczenie Akademii Medycznej z macierzystym uniwersytetem nastąpiło dopiero w 1993. W 1954 zlikwidowano powołany do życia w 1397 wydział teologiczny. Przetrwał on jako samodzielny Papieski Wydział Teologiczny do dnia 8 XII 1981, kiedy został przekształcony w trójwydziałową Papieską Akademię Teologiczną w Krakowie.

Bibliografia: H. Barycz, *Alma Mater Jagiellonica*, Kr 1958, 30–38; *Dzieje UJ*, I–II, Kr 1964–1965; A. Vetulani, *Początki najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich*, Wr 1971, 68–103, 125–163; *Historia nauki polskiej*, VI, Wr 1974 (biografie); M. Rechowicz, *Po założeniu Wydziału Teologicznego w Krakowie (wiek XV)*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Lb 1974, I 95–144; J. Wojnowski, *UJ*, w: *Literatura polska*, Wwa 1985, II 522–524; J. Domański, *Wieki XIII–XV*, w: *Zarys dziejów filozofii polskiej*, I 1, Wwa 1989, 7–210; S. Wielgus, *Średniowieczna łacińskojęzyczna bibliistyka polska*, Lb 1992; tenże, *Z badań nad średniowieczem*, Lb 1995, 51–116; tenże, *Polska średniowieczna doktryna „ius gentium”*, Lb 1996; M. Markowski, *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525*, Kr 1996; *Wydział Teologiczny w Krakowie. Księga Jubileuszowa*, Kr 1997.

Stanisław Wielgus